

Рецензія на книгу *Після науки і релігії: нові погляди філософії та богослов'я*

After Science and Religion: Fresh Perspectives from Philosophy and Theology. Eds. Peter Harrison, John Milbank. Cambridge University Press, 2022; ISBN: 1316517926.

Орися БІЛА
Український католицький університет, Львів, Україна

ORCID: 0000-0002-1659-1066

Проблема взаємозв'язку між релігією та наукою залишається однією з центральних у сучасному інтелектуальному дискурсі. Вона не лише зумовила багатовікову полеміку між богословами та науковцями, але й продовжує хвилювати дослідників, які прагнуть осмислити межі та можливості діалогу між цими сферами. Чи перебувають релігія і наука в ідейному протистоянні, чи, можливо, вони можуть доповнювати одна одну? Відповіді на це запитання значною мірою визначаються методологічними та світоглядними позиціями авторів. Так, наприклад, у давньогрецькій та середньовічній думці наука (натурфілософія) і релігія не були окремими галузями. Обидва філософи – і Платон, і Арістотель – розглядали природу через метафізичну призму, а стоїки вбачали в природному порядку прояв божественного Логосу. Ранняхристиянський мислитель Августин Аврелій розглядав природний світ як книгу, написану Богом, а великий схоласт Католицької церкви Тома Аквінський продовжував розвивати синтез віри та раціонального пізнання. Навіть з початком Наукової революції, у XVI столітті, не виникло гострого протистояння між наукою та релігією: багато засновників сучасної науки, такі як Коперник, Кеплер, Галілей і Ньютон, були віруючими і не бачили суперечності між своїми відкриттями та релігією. Зокрема знаменитий судовий процес над Галілеєм у 1633 році був не стільки зіткненням науки та релігії, скільки прикладом складного переплетення наукових поглядів, політичної ситуації та догматичних питань, актуальних для Католицької церкви того часу. Головною причиною осуду Галілея стало його наполягання на фактичній істинності геліоцентричної моделі, тоді як церковні авторитети вважали, що вона повинна розглядатися лише як математична гіпотеза. Хоча Просвітництво сприяло зміцненню ідеї автономності наукового методу, багато його представників, зокрема Ісаак Ньютон, Готфрід Ляйбніц і навіть Вольтер, не відкидали можли-

вості існування Бога, а радше інтерпретували Його як Великого Законодавця, що встановив раціональний порядок у Всесвіті. Коли ж у XIX столітті виникла популярна концепція про «одвічне протистояння» науки і релігії, на тлі зростання позитивізму та матеріалізму почала формуватися ідея, що наука і релігія перебувають у фундаментальному конфлікті. Джон Вільям Дрейпер у книзі *History of the Conflict between Religion and Science*, 1874 (укр. «Історія конфлікту між релігією і наукою») та Ендрю Діксон Вайт у *A History of the Warfare of Science with Theology in Christendom*, 1896 (укр. «Історії війни науки з теологією у християнському світі») представили історію як тривале протистояння між прогресивною наукою і консервативною релігією. Вони намагалися довести, що релігія систематично гальмувала науковий прогрес, хоча сучасні історики науки все частіше схиляються до думки, що ця дихотомія була дуже перебільшена, а реальні взаємозв'язки між наукою і релігією – значно складнішими та різноманітнішими.

Нині, у контексті нових викликів, таких як еволюційна біологія, космологія та біоетика, дискусія про взаємовідносини науки і релігії триває. Саме цій непростій темі присвячено книгу *After Science and Religion: Fresh Perspectives from Philosophy and Theology* («Після науки і релігії: нові погляди з філософії і теології») під редакцією Пітера Гаррісона та Джона Мілбенка, що була видана у 2022 році Cambridge University Press. Ключова теза книги, що насправді є не монографією, а збіркою текстів, полягає в тому, що традиційні способи розгляду науки і релігії – чи то як конфліктних, розділених, чи то як синтетичних сфер – засновані на припущенні про їхню самодостатність та історичну незмінність. Утім історичний аналіз свідчить про протилежне: самі поняття «наука» та «релігія» зазнали значної трансформації, і їхній сучасний вигляд – це результат конкретних історичних процесів.

Одним із ключових аспектів, на яких зосереджуються автори, є історична взаємозалежність науки та релігії. Дослідники показують, що ранньомодерна наука не виникла у вакуумі, а значною мірою спиралася на метафізичні та теологічні передумови, які визначали її методологічні й онтологічні засади. Ці приховані основи, що формувалися ще у XVII столітті, впливають на науку й сьогодні, хоч і залишаються здебільшого неусвідомленими. Відповідно, один із головних викликів дослідження – критично оцінити ці передумови та поставити питання про можливі альтернативи.

Інший важливий аспект книги – це критика аналітичної філософії як панівного підходу в англomовних дебатах про науку і релігію. Автори вказують, що аналітична традиція, хоча й прагне до ясності й точності, насправді зміцнює ті концептуальні межі, які вони намагаються переглянути. Часто ця традиція зводить релігію та науку до суто пропозиційних (таких, що складаються з тверджень (пропозицій) або виразів, які можна оцінювати як істинні чи хибні) систем, ігноруючи їхній культурний та історичний контекст. Ба більше, у межах цього підходу часто приймаються натуралістичні припущення, які не завжди є очевидними, але суттєво впливають на результати дискусій.

Окремий розділ книги присвячений питанням влади у взаєминах науки та релігії. У XIX столітті категорія «наука» була сформована не лише як описова, а й як нормативна: вона була побудована так, щоб виключити теологічні та метафізичні елементи. Це супроводжувалося створенням нового соціального класу – науковців, які протиставлялися духовенству та теологам. У той самий період відбувалося встановлення наукового методу як єдиного легітимного способу пізнання реальності, що змушувало теологію або пристосовуватися до цього стандарту, або опинятися на маргінесі. Таким чином сцієнтизм став невід'ємною частиною самого поняття «наука».

After Science and Religion прагне змінити цю ситуацію, пропонуючи альтернативну рамку для дискусії. Автори збірки не наполягають на тому, що гуманітарні науки повинні займатися природничими дослідженнями, а радше наголошують на необхідності критичного аналізу філософських і теологічних припущень, на яких ґрунтується сучасна наука. У такий спосіб книга створює умови для більш збалансованого діалогу, де не лише релігія має відповідати на виклики науки, а й сама наука може отримати цінний імпульс від філософських і богословських роздумів.

Книга складається з чотирьох частин, кожна з яких зосереджена на ключових аспектах взаємозв'язку між наукою та релігією, надаючи як історичний, так і філософсько-теологічний аналіз. Автори, що представляють різні дисциплінарні традиції, пропонують багатовимірний погляд на проблему, уникаючи спрощених дихотомій і редукціоністських підходів.

У першій частині, яка за суттю є історичним вступом до питання взаємовідносин релігії і науки, Пітер Гаррісон і Бернард Лайтман аналізують історичні передумови сучасної дискусії і простежують, як змінювалися межі між цими сферами знання. Гаррісон розглядає, за яких умов можлива продуктивна взаємодія між наукою та релігією, і вказує, що діалог між ними часто зводиться до пристосування релігійних уявлень до наукових парадигм. Він також аналізує, як у минулому натурфілософія та релігія були не лише джерелами знань, а й практиками, які задавали і формували певні епістемологічні та світоглядні рамки. Важливим аспектом цього аналізу є проблема неспівмірності наукових і релігійних дискурсів, яку Гаррісон розглядає крізь призму ідей Томаса Куна, Пола Феерабенда та Аласдера Макінтайра. Лайтман, у свою чергу, зосереджується на XIX столітті, коли були чітко проведені межі між наукою та релігією, і демонструє, що цей процес значною мірою визначив характер сучасної дискусії. Він вказує, що формування науки як самостійної дисципліни відбулося разом із прийняттям натуралістичної метафізики, що змусило богословів або підкоритися новій науковій парадигмі, або протистояти їй, ризикуючи потрапити в пастку конфліктного мислення.

Друга (найбільша) частина книги присвячена філософській теології. Девід Бентлі Гарт аналізує метафізичні передумови сучасної науки і доводить, що чітке усвідомлення їх могло б сприяти глибшому діалогу з теологією. Джон Мілбанк пропонує переосмислити відносини між наукою і релігією як боротьбу між різ-

ними концепціями природи: «зачарованої іманентності» та «розчарованої трансцендентності». Він стверджує, що сучасна наука, починаючи з Ньютона, зберегла розчаровану картину світу, однак альтернативні підходи, засновані на магічному розумінні природи, можуть виявитися більш сумісними з сучасною фізикою. Джанет Соскіс починає свою статтю із зауваження, що емпіричних доказів гострого конфлікту між наукою та релігією немає – попри поширений суспільний наратив про витіснення релігії наукою. Авторка показує, що цей наратив виникає не з наукових практик, а з певних метафізичних припущень, зокрема уявлення про Бога як одну з істот серед інших, яка діє на тому ж рівні, що й природні сили. Майкл Генбі розвиває схожу аргументацію, вказуючи, що сучасна наука зводить істину про природні речі до їхньої корисності: наука вважається істинною, бо вона «працює». Такий підхід, на його думку, збіднює уявлення про природу, і тому він пропонує відродити телеологічні та віталістичні елементи в науковому дискурсі. Кетрін Піксток аналізує альтернативну метафізичну традицію XVII століття, зокрема мислителів Герберта Черберійського, Роберта Гревіля та Енн Конвей. Піксток показує, що ця забута традиція, пов'язана з кембриджськими платоніками, пропонувала інший шлях розвитку науки та філософії, відмінний від редукціоністського натуралізму. Ровен Вільямс досліджує, як наука та релігія взаємодіють через свої претензії на істину. Він наголошує, що істинні твердження завжди вбудовані в культурні практики, і навіть наукове знання має свої аскетичні риси, подібні до релігійних. Вільямс припускає, що діалог науки та релігії може не лише загострити їхню самокритичність, а й сприятиме ширшому інтелектуальному пошуку відповідей на виклики сучасності.

Третя частина книги розглядає три традиційні проблеми в дискусії про науку і релігію. Саймон Олівер аналізує питання телеології, тобто цілеспрямованості природних процесів, яке з часів Декарта і Бекона було усунене з наукових пояснень. Він вказує, що ця відмова від телеології, закріплена дарвінівською еволюцією, не лише суперечить релігійним традиціям, а й не дає повного розуміння природного світу. Олівер звертається до феномену свідомості як ключа до можливого переосмислення телеології, що могло б сприяти глибшому діалогу між наукою і релігією. Девід С. Шиндлер, своєю чергою, досліджує проблему сцієнтизму – уявлення, що лише наука може претендувати на пізнання істини. Він заперечує поширений підхід до примирення науки та релігії через розрізнення «справжньої науки» та сцієнтизму, і стверджує, що сучасна наука, ізолюючись від філософії та теології, неминуче тяжіє до сцієнтизму навіть серед релігійних мислителів. Як альтернативу він пропонує не обмежувати науку, а навпаки – розширити її межі, наближаючи її до натурфілософії, яка визнає, що природа речей виходить за рамки суто емпіричних властивостей.

Четверта частина *Before Science and Religion* (укр. «Перед наукою і релігією») – це справжній інтелектуальний виклик і, водночас, найзахопливіша спроба повернути науці її втрачену багатовимірність. Тут автори, які самі мають природничо-наукову освіту, долають межі звичних схем і пропонують альтернативні способи розгляду

науки та її взаємозв'язків із релігією. Вони не просто критикують редукціонізм чи натуралізм, а шукають у минулому натхнення для майбутнього – і виявляють, що основні відповіді, можливо, вже давно були сформульовані, але опинилися поза увагою модерної науки.

Так, Том Макліш повертає нас до інтелектуальної спадщини XIII століття, зокрема до праць францисканця Роберта Гроссетеста, який поєднував науку та метафізику в органічну цілісність через концепцію світла. Його метафізика світла була не лише богословською системою, а радше інтегрованою моделлю пізнання, яка охоплювала фізику, оптику, математику та космологію. Гроссетест розглядав світло як фундаментальний принцип структури Всесвіту, що забезпечує порядок і гармонію у природних процесах. У його системі світло виступало посередником між матеріальним і духовним світами, об'єднуючи їх у єдину ієрархічну реальність. Макліш показує, що ця середньовічна модель знання не була примітивною чи застарілою, а, навпаки, пропонувала альтернативний спосіб осмислення природи – такий, що не виключав трансцендентного, але й не суперечив емпіричному дослідженню. У праці Гроссетеста наука й богослов'я взаємодіяли не як конкуренти, а як частини єдиного процесу пізнання. Макліш показує, що відмова сучасної науки від цих інтегративних підходів не була неминучою, а радше стала наслідком історичних виборів, які сьогодні варто переглянути. Пуй Гім Іп, натхненний ідеями П'єра Адо, вивчає науку як форму духовної практики. Він звертається до Орігена та пізньоантичних мислителів, які не проводили різких меж між природознавством, етикою та богослов'ям. Його дослідження надає історичний прецедент для ідеї, що наука, навіть у секуляризованій формі, зберігає певні риси духовної дисципліни – і можливо, саме це дозволяє їй відкривати глибші рівні реальності. Спайк Баклоу, натомість, звертається до ролі науки у формуванні самосприйняття людини. Він проводить паралелі між середньовічним і сучасним досвідом праці, вказуючи, що науково-технологічна цивілізація значною мірою переозначила саму природу людини. Якщо колись знання та творчість були частиною космічного порядку, то сьогодні вони дедалі більше редукуються до функціональної ефективності. Ця, остання, частина книги пропонує радикальний і водночас натхненний погляд на науку – як на діяльність, що може бути не просто емпіричною чи прагматичною, а й глибоко осмисленою, пов'язаною з ширшими питаннями значення, духовності та людської участі в реальності. Вона не лише розширює дискусію про науку та релігію, а й відкриває можливості для наукового знання, які виходять далеко за межі звичних раціоналістичних схем.

Завершує книгу текст укладача і редактора Пітера Гаррісона, який підсумовує головні ідеї збірки й окреслює можливі напрями розвитку дискурсу про взаємодію науки та релігії у майбутньому. Таким чином структура книги забезпечує комплексний підхід до проблеми, поєднуючи історичний, філософський, теологічний та природничо-науковий аналіз.

After Science and Religion пропонує читачеві переосмислення історичних взаємин науки і релігії, а також запрошує до ширшого інтелектуального пошуку.

Замість показу спрощених моделей конфлікту чи гармонії збірка відкриває простір для нового діалогу, в якому обидві сфери знання можуть взаємно збагачувати одна одну. Йдеться про реальну спробу розширити горизонти дискусії та показати, що наука та релігія – не статичні утворення, а змінювані і взаємозалежні феномени. Чи вдасться цьому новому підходу закріпитися у науково-філософському дискурсі, покаже час. Однак ця книга, безсумнівно, ставить важливі питання, які заслуговують на подальше осмислення.

Orysya BILA
Ukrainian Catholic University, Lviv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-1659-1066

Надійшла до редакції / Received 25.02.2025
Прийнята до публікації / Accepted 21.03.2025